

Олькіна Олена Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65000, тел.: (093) 282-90-13, e-mail: lolkina@ukr.net

ORCID 0000-0002-2508-1869

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. В статті розглянуто еволюцію напрацювання як на науковому, так і на офіційному державному рівні можливих конституційних змін в сфері прав людини.

Виділено тенденції потенційних конституційних змін в сфері прав людини: оновлення змісту конституційних прав людини з урахуванням останніх міжнародних актів в цій сфері, а також поява нових прав, обумовлена розвитком науки та техніки; систематизації прав окремих груп людей, зокрема дітей, споживачів; дискусійності конституційного закріплення права на придбання зброї, а також легалізації одностатевих шлюбів.

Наголошено на необхідності виокремлення конституційного регулювання функціонування інститутів громадянського суспільства, юридичних осіб. Зокрема, вдалим було б закріплення найважливіших конституційних прав юридичних осіб та розмежування особливостей статусу юридичних осіб публічного та приватного права.

Запропоновано встановити додаткові конституційні вимоги до осіб, які здійснюють публічну владу (вищої освіти, доброчесності), що сприятимуть вдосконаленню як реалізації, так і захисту прав людини; а також сформувати ефективний нормативний механізм притягнення органів публічної влади та їх посадових осіб до конституційно-правової відповідальності, що забезпечить належне виконання ними своїх повноважень для задоволення прав и свобод людини.

Серед проблем оновлення другого розділу Конституції України названо відсутність широкого суспільного та професійного обговорення недоліків нормативного змісту окремих прав людини та шляхів їх подолання, а також концептуально-комплексного наукового підґрунтя змін в сфері прав людини, надмірний популізм вітчизняних політиків (може вплинути на формально-декларативний характер конституційних норм).

Ключові слова: права людини, конституційна реформа, другий розділ Конституції України, громадянське суспільство, публічна влада.

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE AREA OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article considers the evolution of the possible constitutional changes in the area of human rights at both the scientific and nation-wide level. It is proposed a series of constitutional changes in the area of human rights, such as updating of the content of constitutional human rights in the light of the latest international acts in this field, as well as the emergence of new rights due to the development of science and technology; systematization of the rights of certain groups of people, including children and consumers.

The article stressed the need to separate the constitutional regulation of the functioning of civil society institutions and legal entities. In particular, it would be reasonable to single out the most important constitutional rights of legal entities and distinguish the peculiarities of the status of legal entities of public and private law.

It is proposed to establish additional constitutional requirements for persons exercising public authority (higher education, integrity), which will help to improve both the implementation and protection of human rights and formulate an effective regulatory mechanism for bringing public authorities and their officials to constitutional liability, which will ensure that they exercise their powers properly to satisfy human rights and freedoms.

Among the problems of updating the second section of the Constitution of Ukraine are mentioned: a lack of broad public and professional discussion of the shortcomings of the normative content of individual human rights and ways of overcoming them, as well as the conceptual and complex scientific basis of changes in the area of human rights, excessive populism of domestic politicians.

Key words: human rights, constitutional reform, second section of the Constitution of Ukraine, civil society, public authority.

Постановка проблеми. Об'єднуючим фактором для внесення будь-яких змін до Конституції України, зокрема проведення судової реформи, децентралізації влади є права людини, що є закономірним, оскільки людина є вищою соціальною цінністю, а її права – критерієм для характеристики держави. Саме тому встановлено обов'язковий попередній конституційний контроль змін до Конституції України, що здійснюється Конституційним Су-

дом України на предмет «скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина» [1].

Модернізований підхід до оновлення змісту Конституції України має бути передусім направлений на створення дієвого механізму забезпечення прав людини як найвищої цінності суспільства та держави. Права і свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та захисту повинні бути викладені системно, комплексно, од-

нозначно, а будь-які обмеження повинні встановлюватися виключно на конституційному рівні. Означене підкреслює нагальність дослідження перспектив внесення змін до другого розділу Конституції України в контексті конституційних ініціатив Президента України.

Аналіз публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі конституційна реформа в Україні виступає в якості самостійного наукового напрямку. Серед останніх фундаментальних робіт варто відзначити комплексне докторське дослідження Агафонові Н.В. «Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності» 2017р., а також дисертації Середи Т.М. «Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу» 2017 р., Кулик С.В. «Конституційна реформа в сфері судової влади в Україні: проблеми теорії та практики» 2016 р., Калінкіна А.С. «Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практики» 2016 р. Однак, проблема модернізації конституційного регулювання прав людини не піднімалась у названих наукових працях і має лише фрагментарне наукове підґрунтя.

Формулювання цілей (мети) статті. Комплексний аналіз та систематизація проблем та перспектив конституційних змін у сфері прав людини, у тому числі під час оновлення змісту інших конституційних інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання модернізації другого розділу Конституції України підіймаються ще з 2008 року. Так, В.

Речицький зауважував тоді, що «окремі статті Конституції треба присвятити основам конституційного статусу іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України. Ідеться, зокрема, про заборону колективного вислання іноземців із країни... Новелою Конституції могло би стати й право на придбання зброї для захисту себе і своєї родини [2].

Проте право на придбання зброї сприймається в українському суспільстві неоднозначно, потребує широкого громадського обговорення та дуже детальної нормативно-правової регламентації, тому його не варто закріплювати в Конституції України. Оскільки у разі підвищення злочинності, смертності та інших негативних наслідків вказане право вже не можна бути вилучити з тексту Конституції України.

Подальші напрацювання конституційних змін в сфері прав людини здійснювались дорадчими та консультативними органами, що діяли за ініціативою Президента України. Зокрема, робоча група з прав людини Конституційної комісії станом на 15.07.2015р. підготувала нову редакцію другого розділу Конституції України, що має ряд переваг та недоліків. Наприклад, не доречним є перенесення принципів конституційно-правового положення людини у середину розділу та розподілення на три різні статті, що розкривають принцип рівності (ст. 41. Рівність конституційних прав та рівність перед законом, Стаття 42. Заборона дискримінації, Стаття 43. Рівність у правах жінок і чоловіків), бракує також принципу свободи людини.

Позитивних моментів у пропозованих змінах набагато більше. Так, у

статті 53 фіксується, що «юридичні особи володіють основними правами, закріпленими в цій Конституції, якщо це не суперечить природі відповідного права» [3], чим усувається невизначеність їх конституційно-правового статусу, а також закріплюється похідна природа від прав людини.

Однак, більш вдалим було б виокремлення найважливіших конституційних прав юридичних осіб та розмежування особливостей статусу юридичних осіб публічного та приватного права.

Окрема стаття присвячена гідності людини, яка «є невід'ємною властивістю кожного. Держава, її органи та інші суб'єкти владних повноважень зобов'язані поважати і захищати гідність людини. Гідність людини – основоположне джерело розуміння, реалізації та захисту прав і свобод людини, закріплених в Конституції і законах України. Кожна людина має право на визнання її унікальності, цінності і значимості як для неї самої, так і для суспільства. Кожен має право захищати свою гідність та гідність інших людей» [3].

З'являються права окремих груп людей, зокрема дітей та захист прав споживачів. Конкретизовано право на свободу та особисту недоторканість, на повагу до приватного і сімейного життя, на притулок, на соціальний захист, на безпечне довкілля, на професійну діяльність та право на працю.

Право на справедливий суд визначається як право на ефективний захист судом своїх порушених прав, свобод, а також інтересів. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним, безсто-

роннім і компетентним судом, створеним відповідно до закону, який на підставі Конституції і закону має вирішити спір щодо його прав, свобод та обов'язків або встановити обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього обвинувачення. Рішення суду проголошується публічно. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право на провадження судом присяжних [3].

Право на правову допомогу включає вільний вибір свого представника або захисника своїх прав, звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, можливість будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [3].

Доопрацювання вказаного проекту було здійснено В. Речицьким, як членом Конституційної комісії. Так, безумовно слухним є розширення приватності за рахунок права на «анонімність в якості користувача Інтернету або інших загальнодоступних мереж» [4]. Адже сучасний світ неможливо уявити без Інтернету, функціонування якого породило нове покоління цифрових прав людини, що потребують належної регламентації та захисту.

Цікавою є запропонована модель права на належне врядування, за якою «кожен має право на компетентний, безсторонній та справедливий розгляд своєї справи в розумний строк органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, іншими суб'єктами владних повноважень. Здійснення цього права щонайменше передбачає:

1) право кожного бути особисто прийнятим відповідним органом чи уповноваженою особою та свідчити на свою користь;

2) право кожного відстоювати власну позицію та надавати пояснення і документи ще до ухвалення рішень, які можуть призвести до невідповідних для особи наслідків;

3) право кожного на вільний доступ до документів, матеріалів та службової кореспонденції, які стосуються його справи за умови дотримання вимог захисту інформації з обмеженим доступом;

4) обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших суб'єктів владних повноважень роз'яснювати причини та мотиви ухвалених ними рішень» [4].

Разом з цим, не виправданим та неможливим є виключення права на гідний життєвий рівень. Незважаючи на свою декларативність воно є основою соціальної держави та потребує створення механізму реалізації, наприклад шляхом прив'язки прожиткового мінімуму до мінімальних пенсій. Непрацездатні літні, часто самотні, люди не повинні залишатись знедоленими. Можливо стимулювати соціальну ініціативу та відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності через встановлення податкових пільг, але не відмовлятися від самого права.

Дискусійною є норма, за якою «право на шлюб, створення сім'ї належить кожному» [4]. А також твердження Л. Янкіної, що в статті 51 Конституції слова «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка» потрібно замінити словами «шлюб ґрунтується на вільній згоді двох людей» [5].

Аргументуючи наведені зміни автори апелюють до людської гідності та рівності, що є безумовними аксіомами. Але тоді виникає питання: чому двох людей, а не трьох чи чотирьох (як в мусульманських державах)? Права людини мають бути конституційними лише у разі їх визнання суспільством, яке потребує відповідних прав, а не опирається їх введенню, що повертає законодавця до необхідності проведення широкого суспільного обговорення змін в сфері прав людини.

В. Буткевич справедливо підіймає питання чи не на часі надати окремим правам статус конституційних, називаючи «право на екологічно чисті продукти харчування і предмети щоденного ужитку; право на одержання об'єктивної інформації і заборону дифамації (в тому числі і в рекламі); право на обговорення і прийняття рішень на підприємствах і установах; право на обговорення і прийняття рішень щодо виробництва і технологій, які можуть нанести шкоду здоров'ю людини тощо; низка інших прав і свобод людини, зазначених у Хартії основних прав Європейського Союзу, з огляду на наші наміри вступати до ЄС» [6, С. 98].

Львівська лабораторія прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України серед концептуальних пропозицій у цій царині називає такі:

- Привести Конституцію до більш повної відповідності з міжнародними «праволюдними» стандартами (вказівка на які може бути включена до її тексту) через, зокрема: а) доповнення конституційного тек-

сту новими правами, зафіксованими у новітніх міжнародних актах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи (передусім у тих, які ратифіковані Україною); б) відображення саме на конституційному рівні положення про пріоритетну юридичну силу таких міжнародних договорів у системі джерел права України; в) вміщення вказівки на значення (необхідність врахування) практики міжнародних юрисдикційних органів із застосування міжнародно-конвенційних актів з прав людини.

- Конкретизувати зміст принципу верховенства права та його співвідношення з принципом законності (останній теж мав би бути чітко прописаний в Основному Законі).

- У відповідних статтях Конституції не обмежуватися лише самими назвами (термінологічними позначеннями) прав і свобод людини та громадянина, а в усіх випадках зазначати, «розшифровувати» також і основні складові, елементи змісту відповідного права (там, де цього ще немає, наприклад, у ст. 48).

- При закріпленні усіх прав (особливо економічних, соціальних, культурних) подавати вказівку і на відповідні позитивні обов'язки держави щодо забезпечення кожного з них.

- Підстави обмеження прав людини і громадянина скоректувати у такий спосіб, аби вони не були ширшими, ніж ті, що зазначені у ратифікованих Україною міжнародних договорах.

- У певних статтях Конституції уточнити назви носіїв («бенефіціаріїв») видів прав (з огляду на соціально-антропну природу відповідних

суб'єктів): «людина», «особа», «громадянин», «об'єднання» тощо [7, С. 21].

Разом з цим, проблема декларативності багатьох закріплених в Конституції України прав людини залишилась не вирішеною. З огляду вказане, слід удосконалювати механізм реалізації та захисту прав людини шляхом формулювання відповідних гарантій на конституційному рівні. Зокрема, на інституційному рівні потрібно впроваджувати посади спеціалізованих уповноважених з прав підприємців, дітей, жінок тощо.

Більше того, на методологічному рівні при внесенні змін у всі подальші розділи Конституції України їх потрібно розглядати перш за все крізь призму формування механізму реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні. Саму у цьому контексті варто оцінювати пропозицію О. Скрипнюк щодо «унормування в конституціях і конституційних актах природного права громадян на повстання проти тиранії, доповнення ч. 4 ст. 5 положенням про те, що народ має право на опір тиранії та повстання проти узурпації державної влади» [8, С. 32], що може призвести до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в державі та порушення інших конституційних положень, у тому числі прав людини, адже у будь-якій державі не всі громадяни задоволені діяльністю органів державної влади, але їх позиція має виражатися у конституційний спосіб, зокрема шляхом функціонування опозиції. З цього приводу, слушно є позиція І. Куян щодо закріплення в Конституції місця «парламентської опозиції як легітимної структурної частини парламенту» [9, С. 61].

Досягнення успіхів у функціонуванні державного механізму можливе лише за умови подальшого розвитку системи стримувань та противаг, посилення відповідальності органів публічної влади за свою діяльність. Акмеологічним видається підвищення конституційних вимог до осіб, які здійснюють публічну владу, зокрема встановлення критерію вищої освіти, доброчесності. Паралельно необхідно сконструювати та закріпити на конституційному рівні ефективний механізм притягнення вищих органів публічної влади та їх посадових осіб до конституційно-правової відповідальності.

Крім того, зважаючи на те, що окремі права люди можуть реалізувати лише разом, спільно як члени тих чи інших інститутів громадянського суспільства доцільно більш детально врегулювати їхній статус у конституційних нормах.

Важливість конституювання громадянського суспільства підтверджується тим, що у зарубіжних країнах воно стоїть на одному щаблі з людиною. Так, у преамбулі Конституції Чехії від 16 грудня 1992 року вона проголошується демократичною державою, яка заснована на повазі прав людини та принципів громадянського суспільства [10]. Відповідно до ч. 2 ст. 4 Конституції Болгарії, прийнятої 12 липня 1991 року держава гарантує життя, гідність і права особи і створює умови для вільного розвитку людини і громадянського суспільства [11].

Аксіоматичною є неможливість повноцінного життя людини поза соціумом. Оскільки процес соціалізації перетворює людину на суб'єкта права, а правовідносини, у тому числі кон-

ституційні, передбачають взаємодію різних суб'єктів права. Як слушно відмічає П. Любченко, «основним принципом у відносинах держави з інститутами громадянського суспільства має бути політика підтримки, а не адміністрування та прямого управління» [12, С. 119]. Тому з позиції логіки та юридичної техніки доцільно виокремити у окремий розділ Конституції України норми, що регулюють функціонування інститутів громадянського суспільства (сім'ї, релігії, об'єднань громадян, політичних партій, засобів масової інформації тощо), так як виділено розділ присвячений формам народовладдя в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з аналізу викладених вище напрацювань, можна виділити такі тенденції потенційних конституційних змін в сфері прав людини:

1. оновлення змісту конституційних прав людини з урахуванням останніх міжнародних актів в цій сфері, а також поява нових прав, обумовлена розвитком науки та техніки;
2. систематизація прав окремих груп людей, зокрема дітей, споживачів;
3. виокремлення конституційного регулювання функціонування інститутів громадянського суспільства, юридичних осіб;
4. встановлення додаткових конституційних вимог до осіб, які здійснюють публічну владу (вищої освіти, доброчесності), що сприятимуть вдосконаленню як реалізації, так і захисту прав людини;
5. формування ефективного механізму притягнення органів публічної влади та їх посадових осіб до конституційно-правової відповідаль-

ності, що забезпечить належне виконання ними своїх повноважень для задоволення прав и свобод людини.

Серед проблем оновлення другого розділу Конституції України можна назвати відсутність широкого суспільного та професійного обговорення не-доліків нормативного змісту окремих прав людини та шляхів їх подолання, а також концептуально-комплексного наукового підґрунтя змін в сфері прав людини, надмірний популізм вітчизняних політиків (може вплинути на формально-декларативний характер конституційних норм).

Проведене дослідження покликано привернути увагу до питань зміни конституційного регулювання прав людини в Україні та викликати жваве обговорення проблем у цій царині як на науковому рівні, так і серед політиків під час прийняття законів, та звичайних громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України – № 30. – С. 141.

2. Речицький В. До стратегії розвитку української Конституції / Часопис «Критика». 2008р. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/do-stratehiyi-rozvytku-ukrayinskoyi-konstytutsiyi>

3. Проект Розділу II Конституції України, підготовлений Робочою групою з прав людини станом на 15.07.2015 р. – Режим доступу: <http://constitution.gov.ua/work/item/id/9>

4. Речицький В. Два проекти змін II Розділу Конституції України: таблиця розходжень. Оновлено 26.02.2016р. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1447320588>

5. Падірякова О., Мирний М. Конституційні права: Що змінити, аби їх захистити? / 28.06.2017 р. – Режим доступу: https://zmina.info/articles/konstituciijni_pravaljudini_shho_zminiti_abi_jih_otrimati-2/

6. Буткевич В. Конституція України: проблеми вироблення нового проекту / В. Буткевич // Право України. – 2014. – № 7. – С. 85–110.

7. Рабінович П. М. До модернізації конституційно-правового статусу людини і громадянина (львівські пропозиції) / П. М. Рабінович // Публічне право. – 2015. – № 3. – С. 20–33.

8. Скрипнюк О. В. Конституційна реформа в Україні: етапи поступу та методологія сучасної модернізації Основного Закону / О. В. Скрипнюк // Право Україн. – 2014. – № 7. – С. 25–34.

9. Куян І. А. Конституційний процес як засіб забезпечення суверенітету в Україні / І. А. Куян // Право України. – 2014. – № 7. – С. 55–63.

10. Конституція Чехії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uznal.org/constitution.php?text=Czech_Republic&language=r

11. Конституція Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bulgaris.ru/Konstituc.html>

12. Любченко П. Удосконалення форми правління в Україні в умовах розвитку громадянського суспільства / П. Любченко // Право України. – 2014. – № 8. – С. 117–125.

REFERENCES:

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

2. Rechyts'kyu, V. (2008). Do stratehiyi rozvytku ukrayins'koyi Konstytutsiyi [On the Strategy for the Development of the Ukrainian Constitution] (n.d.). <https://krytyka.com>. Retrieved from <https://krytyka.com>.

com/ua/articles/do-stratehiyi-rozvytku-ukrayinskoyi-konstytutsiyi [in Ukrainian].

3. Proekt Rozdilu II Konstytutsiyi Ukrainy, pidhotovlenyy Robochoyu hrupoyu z prav lyudyny stanom na 15.07.2015 r. [Draft Section II of the Constitution of Ukraine, prepared by the Working Group on Human Rights as of 15.07.2015] (n.d.). <http://constitution.gov.ua>. Retrieved from <http://constitution.gov.ua/work/item/id/9> [in Ukrainian].

4. Rechyts'kyi, V. (2016). Dva proekty zmin II Rozdilu Konstytutsiyi Ukrainy: tablytsya rozkhodzen'. [Two draft amendments to Section II of the Constitution of Ukraine: table of differences.] (n.d.). <http://khpg.org>. Retrieved from <http://khpg.org/index.php?id=1447320588> [in Ukrainian].

5. Padiiryakova, O., Myrnyy M. (2017). Konstytutsiyini prava: Shcho zminyty, aby yikh zakhystyty? [Constitutional Rights: What to change to protect them?] (n.d.). <https://zmina.info>. Retrieved from https://zmina.info/articles/konstituciyni_prava_ljudini_shho_zmyniti_abi_jih_otrimati-2/ [in Ukrainian].

6. Butkevych, V. (2014). Konstytutsiya Ukrainy: problemy vyroblennya novoho proektu [Constitution of Ukraine: Problems of developing a new project]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 85–110. [in Ukrainian].

7. Rabinovych, P. M. (2015). Do modernizatsiyi konstytutsiyno-pravovoho statusu lyudyny i hromadyany (l'vivs'ki

propozytsiyi) [On the modernization of constitutional and legal status of man and citizen (Lviv proposals)]. *Publichne pravo – Public law*, 3, 20–33. [in Ukrainian].

8. Skrypnyuk, O. V. (2014). Konstytutsiyna reforma v Ukraini: etapy postupu ta metodolohiya suchasnoyi modernizatsiyi Osnovnoho Zakonu [Constitutional reform in Ukraine: stages of progress and methodology of modern modernization of the Basic Law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 25–34. [in Ukrainian].

9. Kuyan, I. A. (2014). Konstytutsiynny protses yak zasib zabezpechennya suverenitetu v Ukraini [The constitutional process as a means of securing sovereignty in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 55–63. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiya Chekhiyi. [Constitution of the Czech Republic]. (n.d.). <http://www.uznal.org>. Retrieved from http://www.uznal.org/constitution.php?text=Czech_Republic&language=r [in Russian].

11. Konstytutsiya Bolhariyi. [The Constitution of Bulgaria]. (n.d.). <http://bulgaris.ru>. Retrieved from <http://bulgaris.ru/Konstituc.html> [in Russian].

12. Lyubchenko, P. (2014) Udoskonalennya formy pravlinny v Ukraini v umovakh rozvytku hromadyans'koho suspil'stva [Improving the form of government in Ukraine as an indicator of development of civil society]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 117–125 [in Ukrainian].